

Emocionālo vajadzību izpēte mērķa
auditorijas segmentos: personas ar garīga
rakstura traucējumiem, bērni ar
funkcionāliem traucējumiem, bērni
ārpusģimenes aprūpē

Kvalitatīvais pētījums

SIA "Berg Research"

2018.gada marts

Saturs

Kvalitatīvā pētījuma - ekspertu diskusijas īstenošanas tehniskā informācija	3
Terminu skaidrojums	4
Emocionālo vajadzību teorētiskais ietvars	5
Kopsavilkums	11
1. Personu ar garīga rakstura traucējumiem nozīmīgākās identificētās emocionālās vajadzības.....	13
2. Bērnu ar funkcionāliem traucējumiem nozīmīgākās identificētās emocionālās vajadzības	17
3. Bērnu ārpus ģimenes aprūpē nozīmīgākās identificētās emocionālās vajadzības.....	20
Pielikums	23

Kvalitatīvā pētījuma – ekspertu fokusgrupas īstenošanas tehniskā informācija

PĒTĪJUMA VEICĒJS	Pētījumu kompānija SIA “Berg Research”
PĒTĪJUMA ĪSTENOŠANAS METODE	Kvalitatīvās pētnieciskās metodes, fokusgrupu diskusija, papildinot ar darba sesijas norises elementiem (grupu uzdevumiem, projektīvajām tehnikām - mērķa segmenta pārstāvja tēla vizualizācijai, raksturojumu, identificējot emocionālās, sociālās vajadzības)
DISKUSIJAS MODERATORE	Socioloģe Ilze Rozenberga
PLĀNOTAIS DISKUSIJAS DALĪBNIEKU SKAITS	Deviņi (9) dalībnieki, kas proporcionāli pa trim spētu pārstāvēt izvēlētās mērķa auditorijas segmentus
EKSPERTU ATLASES KRITĒRIJS	Eksperti, kas ikdienas darbā ir tiešā saskarsmē, interakcijā ar mērķa auditorijas segmentu pārstāvjiem - pedagogi, rehabilitologi, ārstniecības personas, u.t.m.
DATU ANALĪZES METODE	Fokuss uz cilvēku uztveres, viedokļu un dzīves pieredzes analīzi (naturālisms)
DISKUSIJAS ĪSTENOŠANAS LAIKS	12.martā, plkst. 11.00 (norises ilgums 2,5 stundas)
DISKUSIJAS NORISES VIETA	Rīga, Antonijas iela 24 -6, SIA “Berg Research” birojā telpas, diskusiju zāle ar vienvirziena spoguļsienu

Terminu skaidrojums

Fokusgrupu diskusija – klasiska kvalitatīvo pētījumu metode, viens no grupas intervijas veidiem, kurā moderators uzdod konkrētu jautājumu kopumu, lai izzinātu kopīgus viedokļus par konkrēto tēmu. Dalībnieki mijiedarbojas viens ar otru, kā arī ar diskusijas moderatoru.¹

Personas ar garīga rakstura traucējumiem – ietver divas sabiedrības grupas:

- 1) cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem – ar prāta atpalcību vai prāta nepilnīgas attīstības stāvokli, kas tieši iespaido vispārējo intelekta līmeni;
- 2) cilvēki ar psihiskās veselības traucējumiem, kas rodas dzīves laikā (organiskie psihiskie traucējumi, šizofrēniskā spektra traucējumi, garastāvokļa traucējumi, ar stresu saistītie traucējumi);

Bērni ar funkcionāliem traucējumiem - bērni, kam noteikta invaliditāte, kas attiecināta uz dažādiem funkcionālo traucējumu veidiem (redzes, dzirdes, kustību, u.c. traucējumiem)

Bērni ārpus ģimenes aprūpē - bērni bāreņi, bērni, kuru vecākiem atņemtas aprūpes vai aizgādības tiesības, bērni, kuri atrodas ilgstošas aprūpes iestādēs, audžuģimenēs

Vajadzība – iekšēja nepieciešamība pēc tā, bez kā cilvēks nevar iztikt.

Fizioloģiskās vajadzības – vajadzību pamatlīmenis, kuru piepildījums nodrošina izdzīvošanu, cilvēka eksistenci. Šai līmenī: vajadzība pēc uztura, pēc atpūta, pēc dzīves vietas/patvēruma, dzimumvajadzību apmierināšana, fizioloģiskais komforts (siltums, patvērums, u.tml.).

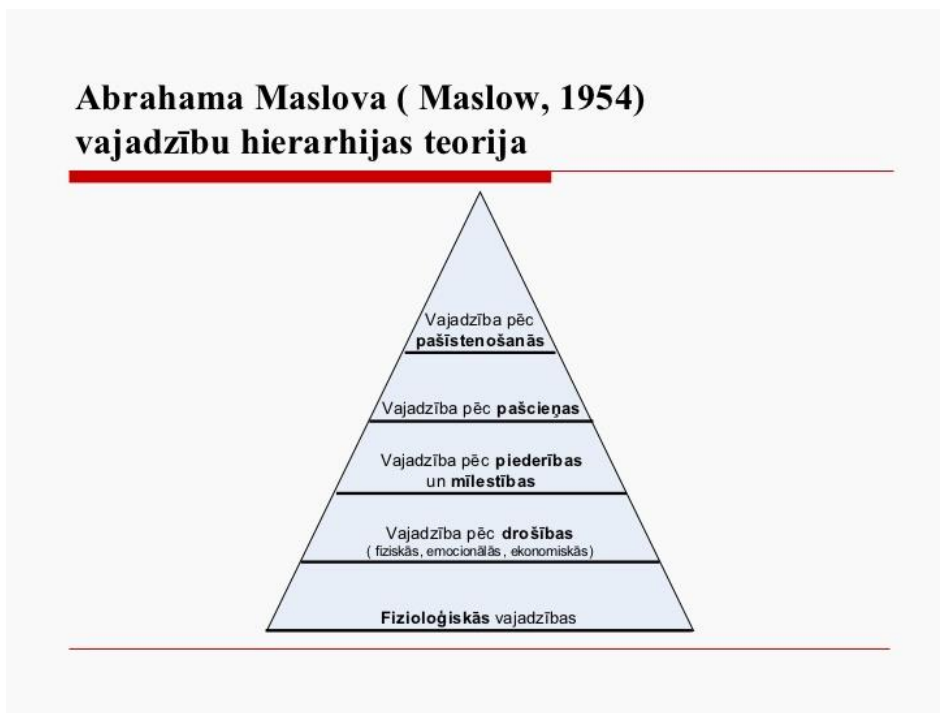
Emocionālās vajadzības - psiholoģiskas vai garīgas vajadzība pēc intrapsihiālas izcelsmes (esības apzināšanās psihē, prātā un personībā), kas parasti koncentrējas uz tādām pamata izjūtām kā mīlestība, bailes, dusmas, bēdas, trauksme, frustrācija un depresija, kā arī cita cilvēka izpratni, empātiju un atbalstu. Šādas vajadzības parasti rodas ikvienam, bet to piepildījums aktualizējas pārmērīga stresa, fiziskās un/ vai garīgas saslimšanas laikā, un/ vai dažādos dzīves posmos, piemēram, bērnībā, agrīnā bērnībā un vecumā.²

¹ D.Silverman, *Interpreting Qualitative data*, 2014, SAGE Publications Ltd, 206.lpp.

² Emotional need, <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/emotional+need> , 20.03.2018

Emocionālo vajadzību teorētiskais ietvars

Abrahams Maslovs (1908-1970), amerikāņu psihologs, ir viens no pamatlicējiem cilvēka vajadzību struktūras veidošanā, piedāvājot savu redzējumu par cilvēka vajadzībām. A.Maslova izstrādātajā modelī visas vajadzības ir sakārtotas piecos līmeņos, neizdalot atsevišķi cilvēka emocionālās vajadzības, taču tās ir integrētas vairākos vajadzību piramīdas slāņos.

1.attēls A.Maslova vajadzību piramīda

A.Maslova vajadzību modelis joprojām ir populārs un bieži tiek izmantots cilvēku attieksmes pētījumos, pašnovērtējuma mērījumos. Ja vajadzības tiek apmierinātas un piepildītas, gan fiziskās, gan emocionālās, cilvēks izjūt gandarījumu, apmierinātību un dzīves piepildījumu. Ja šāda, pozitīva savas dzīves pašnovērtējuma nav, palielinās emocionālo problēmu risks (neapmierinātība ar sevi, ar apkārt esošajiem cilvēku attieksmi, izturēšanos, pārmērīgs jūtīgums, neadekvātas emocionālās izpausmes, u.tml.), kā atkarību risks.

A.Maslova laika biedrs, psihoterapeits un motivācijas teorijas pamatlicējs Henrijs Murrejs (Henry Murray, (1893–1988)) nāca klajā ar savu teoriju par cilvēka vajadzību struktūru, identificējot kopā 17 cilvēkam svarīgas vajadzības, tās visas grupējot 5 lielākās kategorijās: ambīcijas, materiālisms, spēks, mīlestība un informācija. Piemēram, ambīciju kategorija ietver visas vajadzības, kas saistītas ar sasniegumiem un atzišanu. Murreja vajadzību sistēmā cilvēkam katra vajadzība ir nozīmīga pati par sevi, bet autors uzskatīja, ka vajadzības savstarpēji ir saistītas, var

viena otru ietekmēt - gan atbalstoši, gan konfliktējoši.³ Piemēram, dominances nepieciešamība var būt pretrunā ar vajadzību pēc piederības. Murrejs arī uzskatīja, ka vides faktori ietekmē tieši ietekmē šo psihogēno vajadzību izpausmi uzvedībā, šos vides spēku ietekmi autors sauc par "ārējo spiedienu".⁴ Domājot par mērķa auditoriju grupām – personas ar garīga rakstura traucējumiem, bērni ārpusģimenes aprūpē, kas bieži, pret savu gribu, tiek pakļauti dzīvei institūcijās, formālās ārstniecības iestādēs, izolācijā no sabiedrības aktīvās ikdienas dzīves, jāpatur prātā Murreja teorija par vides izprovocētu uzvedību, kurā atsevišķas emocionālās vajadzības izpaudīsies spilgtāk, citas mazāk izteikti. Dzīves apstākļi un sociālā vide, kurā indivīds atrodas, radīs būtisku ietekmi arī uz vajadzību izpausmēm un iespējām tās piepildīt.

Austrālijas psiholoģe Ronita Baras, kas šobrīd ikdienā darbojas kā ģimenes labklājības koučs⁵, aktualizē sešas cilvēka emocionālās pamatvajadzības. R.Baras modelis ir saistošs, jo pirmkārt, viņa pati ir piedzīvojusi izaicinājumus un barjeras pašrealizācijā, būdama bērns ar kustību traucējumiem. Otrkārt, R.Bara uzsver, ka A.Maslova piramīda pārāk virspusīgi atklāj emocionālo vajadzību lomu, nozīmi cilvēka dzīvē. Turklāt vajadzību hierarhijas līmeņu secīgums ne vienmēr atbilst cilvēku reālajā dzīvē pieredzētajam. R.Bara identificē sešas emocionālās cilvēka pamatvajadzības:

- 1) Patiesība/ noteiktība - drošības, drošības un komforta sajūta pasaulē;
- 2) Dažādība - pārmaiņu izjūta (azartiskums), intereses un piedzīvojumi;
- 3) Nozīme - unikalitātes, individualitātes un savas pašvērtības izjūtas;
- 4) Mīlestība un attiecības ar citiem cilvēkiem - pieņemšana, piederības un atbalsta sajūta;
- 5) Izaugsme - vēlme mācīties, attīstīties un attīstīties;
- 6) Ieguldījums – vēlme dalīties ar citiem, kas mums ir apkārt⁶

Sešas, iepriekš raksturotās vajadzības, ir savstarpēji sasaistītas pa pāriem, tādejādi nodrošinot veselīgu vajadzību harmoniju. Piemēram, "Patiesība/ noteiktība" ir tiešā sasaistē ar emocionālo vajadzību "Dažādība". Jo veselīgai personības attīstībai un attiecībām ar sabiedrību ir ārkārtīgi nozīmīgi izjust drošību, stabilitāti, un tai pat laikā būt atvērtam pārmaiņām, elastīgam un pieņemošam dažādību sev apkārt.

Psihoterapeits Viljams Barkers (William Barker), arī atsaucoties uz A.Maslova⁷ vajadzību piramīdu, identificē deviņas, nozīmīgākās cilvēka emocionālās vajadzības:

- 1) Drošība: mums ir vajadzīga droša vieta/ vide, kas ļauj mums vadīt savu dzīvi bez pārmērīgām bailēm un ļauj mums pilnībā attīstīt mūsu iekšējo potenciālu;
- 2) Motivācija: lai mēs justos piepildīti, mums ir jābūt iekšēji pārliecinātiem, ka mums ir tiesības pastāvēt autonomi un vadīt savu dzīvi;

³ <https://www.verywellmind.com/murrays-theory-of-psychogenic-needs-2795952> - Murray's Theory of Psychogenic Needs, 2018.gada, 09.martā

⁴ Tas pats avots, kas iepriekš.

⁵ <https://www.ronitbaras.com/about/> - Familie matters, Practicalparenting blog -2018.gada 08.martā

⁶ <https://www.ronitbaras.com/emotional-intelligence/personal-development/six-human-needs-certainty/> -Six human needs, 2018.gada 8.martā

⁷ <https://www.mindbodygreen.com/wc/william-barker> - Mindbodygreen, 2018.g., 08.martā

- 3) Uzmanība: mums ir jājūt uzmanība, gan tā, ko saņemam no citiem cilvēkiem, gan pašiem jāvelta uzmanība tiem, par kuriem mēs paši rūpējamies;
- 4) Emocionālā pieķeršanās: lai cilvēks justos emocionāli piepildīts, mums jāizjūt saikne ar citiem cilvēkiem, mums, cilvēkiem ir svarīgi piedzīvot un just draudzību, mīlestību, intimitāti;
- 5) Saikne ar plašāku sabiedrību, piederība: mēs esam sociālās būtnes, mums ir būtiska saikne ar kaut ko lielāku par sevi.
- 6) Privātums: garīgās un emocionālās labklājības priekšnosacījums ir pietiekami pieejams laiks un telpa, lai mums būtu iespēja pārdomāt piedzīvoto un mācīties no mūsu pieredzes.
- 7) Statusa izjūta: mums ir nepieciešama izpratne par mūsu vērtību grupas dinamikā, tās indivīdu grupas dinamikā, kurai mēs jūtamies piederīgi.
- 8) Gandarījuma sajūta par sasniegto: lai saglabātu veselīgu pašcieņu, mums ir būtiski izjust nozīmīgumu tam, kādas tieši mēs vērtības (mērķus) mēs tiecamies sasniegt.
- 9) Dzīves jēga: tikpat svarīgi, cik apzināties savu centienu mērķus, mums ir svarīgi just dzīves jēgu, to, ka esam daļa no kaut kā lielāka par sevi pašu, ka tas ir noteikts un vienots vērtību, pārliecību kopums par dzīvi un tās svarīgumu.⁸

Viljams Barkers uzsver, ka mums visiem ir iekšējie resursi, lai apmierinātu mūsu emocionālās vajadzības. Piemēram, mums ir iespēja veidot attiecības ar citiem un sazināties ar cilvēkiem, mums ir iztēle, kas nepieciešama, lai plānotu, un mums ir racionāls prāts, lai risinātu praktiskas problēmas pragmatiski. Pēc šī autora domām, emocionālo vajadzību piepildījumu mēs varam sasniegt vienkārši īstenojot intelektuālas darbības.⁹

Taču atgriežoties pie pētījuma fokusā esošās mērķa auditorijas trim segmentiem: 1) Personas ar garīga rakstura traucējumiem, 2) Bērni ar funkcionāliem traucējumiem un 3) Bērni ārpus ģimenes aprūpē, ir būtiski paturēt prātā, ka daļai no šiem segmentu pārstāvjiem ir traucēta vai ierobežota iespēja īstenot intelektuālas darbības vai gūt pilnvērtīgu saskarsmes pieredzi ar daudzveidīgiem sabiedrības pārstāvjiem. Šos izaicinājumus sekmē ne tikai veselības traucējumu radīti ierobežojumi, bet arī sociālie un funkcionālie ierobežojumi, ar kuriem šo segmentu pārstāvji saskaras savā ikdienā. Piemēram, bērniem ar funkcionāliem traucējumiem, ir citāda struktūra fizisko sajūtu pieredzei, iespaidiem, vai, ja runājam par personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem, ir noteiktas atšķirības kognitīvajās, valodas, motoriskajās un sociālajās iemaņās, kas arī tieši var ietekmēt šī segmenta pārstāvju emocionālās vajadzības.

2015.gadā, Anglijā tika īstenots pētījums, profesores Silvijas Rodžeres (Sylvia Rodger) vadībā, par emocionālajām vajadzībām bērniem, jauniešiem ar autiskā

⁸ <https://www.mindbodygreen.com/articles/9-emotional-needs-according-to-maslow-s-hierarchy> - 9 emotional needs Everyone Has + How To Meet Them, 2018.gada, 08.martā

⁹ Tas pats avots, kas iepriekš.

spektra traucējumiem un uzvedības problēmām.¹⁰ Pētījumā tika uzrunāti 1468 vecāki, skolotāji, studenti, kas dalījās savos novērojumos, pieredzē, par saskarsmi skolu vidē ar bērniem, jauniešiem ar autiskā spektra traucējumiem un uzvedības problēmām. Dažas no pētījuma atziņām ir:

- 1) Izglītības iestādēs, lai arī formāli tiek runāts par integrējošu un atbalstošu vides nodrošināšanu bērniem ar autismu, trūkst speciālistu, kam būtu zināšanas un kompetence, kā tieši viņi var atbalstīt šos bērnus skolu vidē.
- 2) Izglītojošo iestāžu radītā vide praktiski nav piemērota, pielāgota bērniem ar autismu, un realitātē diemžēl, nevis sekmē viņu integrēšanu sabiedrībā, bet rada pretēju efektu – izslēdzošu/ izolējošu attieksmi.
- 3) Esošā skolu mācību vide, kur ir pārpildītas klases, izteikti skaļa, nemiera pilna atmosfēra, kur ir grūti sadzirdēt skolotāja stāstīto, rada negatīvu ietekmi arī uz bērnu bez autiskajiem traucējumiem mācīšanās kapacitāti.
- 4) Skolu vidē trūkst vietas, kur mierā un klusumā var atpūties, nomierināties, pabūt vienatnē.¹¹

Var secināt, ka bērni ar autiskā spektra traucējumiem, nepiepilda tādas emocionālās vajadzības kā:

- ✓ emocionālā drošība - ko apgrūtina fiziskās vides neatbilstība,
- ✓ pašizaugsme un gandarījums par pašu spēju pilnvērtīgi dalīties ar apkārtējiem savās sajūtās, pieredzē, viedoklī – ko apgrūtina skolu personāla nekompetence par iespējamā atbalsta sniegšanu,
- ✓ piederības un atbalsta saņemšana no apkārtējiem, jo tiem trūkst zināšanu un prasmju par bērnu ar autismu īpašajām vajadzībām, traucējumu izpausmēm,
- ✓ tiesības uz privātumu, laiku sev, ko nodrošinātu miera, atpūtas vietu izveidošana skolu vidē;

2016.gadā tika īstenots pētījums starp pacientiem, kuri sirgst ar gūžas kaulu ilgstošu osteoartrītu (slimība kas saistīta ar hroniskām sāpēm, kustību traucējumiem ilgā laika periodā). Pētījuma mērķis bija saprast, kāda veida informācija varētu sekmēt efektīvāku ārstēšanos un kādas ir šo pacientu emocionālās vajadzības. Pētījuma galvenais secinājums, pacientiem akūti nepieciešama informācija un atgriezeniskā saikne visos slimības progresēšanas posmos - ko var definēt kā emocionālo vajadzību pēc noteiktības, patiesības, kas sekmētu arī savas vērtības apzināšanos. Informācijas trūkums var radīt liekus un neadekvātus priekšstatus, nepietiekami izmantojot potenciāli noderīgas ārstēšanās iespējas. Otrs secinājums – ārkārtīgi būtisks pastāvīgs emocionāls atbalsts gan no veselības aprūpes speciālistu, gan tuvinieku puses visā ārstēšanās procesa laikā.¹² Kas apstiprina iepriekš, Viljama Barkera

¹⁰ <https://www.smh.com.au/education/research-on-autism-education-focuses-on-emotional-needs-20151202-gld0sz.html> - Research on autism education focuses on emotional needs, 2018.g., 08.martā

¹¹ <https://www.smh.com.au/education/research-on-autism-education-focuses-on-emotional-needs-20151202-gld0sz.html> - Research on autism education focuses on emotional needs, 2018.g., 08.martā

¹² <https://bmchealthservres.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12913-016-1342-5> - BMC Health Services Research, 2018.g., 09.martā

(William Barker) aktualizētās emocionālās vajadzības – justies piederīgam, just emocionālo pieķeršanos, veidot emocionāli tuvas attiecības ar citiem.

2017.gadā tika īstenots pētījums divās mērķa grupās - bērni ar valodas traucējumiem un bērni ar autiskā spektra traucējumiem. Abu mērķa grupu aptaujas rezultāti apstiprināja korelāciju, ka valodas problēmas negatīvi ietekmē gan bērnu uzvedību, gan emocionālo vajadzību papildījumu – attiecību veidošanu ar saviem vienaudžiem.¹³ Tas vēlreiz apliecina, ka gan personām ar funkcionāliem traucējumiem, gan personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem ikdienas saskarsmē ir izaicinoši veidot noturīgas, pozitīvas un emocionāli papildītas attiecības ar citiem cilvēkiem, jo rodas grūtības komunicēt efektīvi un vienkārši, efektīvi risināt konfliktsituācijas ar vienaudžiem.

Analizējot emocionālo vajadzību papildījuma iespējas bērniem, kas atrodas ārpusģimenes aprūpē, 2003.gadā Eiropas Savienības (ES) rietumu un centrālās Eiropas valstīs tika īstenots apjomīgs pētījums par to, kādas uzvedības sekas izraisa bērnu atrašanās institūcijās, salīdzinājumā ar ģimenes aprūpi.¹⁴ Pētnieks Kevins Brovns (Kevin Browne) un viņa komanda secināja, ka atrašanās iestādēs negatīvi ietekmē bērna sociālo uzvedību un mijiedarbību ar citiem, kā arī negatīvi ietekmē emocionālo pieķeršanos. Turklāt, ilgstoša atrašanās institūcijās, radīja riskus izglītības iegūšanā, mācību procesā, pavājinās motivācija un kapacitāte kvalitatīvai valodas apguvei.

Viens no izaicinājumiem ir paturēt prātā, ka iepriekš analizētās visas trīs mērķa auditorijas grupas gan savā starpā ir gana atšķirīgas, gan arī vienas grupas ietvaros nav homogēnas. Runa ir par indivīdiem, kam katram ir sava, īpaša situācija, ko tieši ietekmē gan veselības stāvoklis, gan individuālas, personīgās vajadzības.¹⁵

Pētot emocionālo vajadzību nozīmīgumu, galvenās pētījuma hipotēzes:

1. Nozīmīgāko emocionālo vajadzību struktūra cilvēkiem ar veselības traucējumiem nav atšķirīga no cilvēkiem bez veselības traucējumiem.
2. Nozīmīgākās atšķirības, salīdzinot cilvēkus ar veselības traucējumiem un bez veselības traucējumiem ir vienā aspektā – cik lielā mērā šīs emocionālās vajadzības ir papildītas (apmierinātas) uz konkrēto brīdi un kāda ir katra indivīda psihoemocionālā kapacitāte būt proaktīvam, lai situāciju mainītu un emocionālās vajadzības apzināti papildītu.
3. Bērniem ārpusģimenes aprūpē ir nozīmīgi ierobežojumi, šķēršļi, kas sakņojas uzticamības personu, atbalsta personu klātesamībā, pieejamībā,

¹³ <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0891422217302111> - Emotional and behavioural needs in children with specific language impairment and in children with autism spectrum disorder: The importance of pragmatic language impairment, 2018.gada, 09.martā

¹⁴ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK373333/> - Reaching and Investing in Children at the Margins: Summary of a Joint Workshop by the National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine; Open Society Foundations; and the International Step by Step Association (ISSA), 2018.gada, 09.martā.

¹⁵ <https://www.nspcc.org.uk/globalassets/documents/research-reports/promoting-wellbeing-children-in-care-messages-from-research.pdf> - , 2018.gada, 09.martā

sociālajā vidē, kur bērns ir audzis, iegūtajos priekšstatos par to, kādas emocionālās vajadzības ir norma.

4. Gan cilvēkiem ar veselības traucējumiem, gan bērniem ārpusģimenes aprūpē būtiska ir drošas vides pieejamība – gan domājot fizisko vidi, dzīves apstākļus, gan drošu attiecību veidošanu ar apkārtējo sabiedrību (ietverot gan individuus, kuri ir tiešā saskarsmē, interakcijā – ģimene, pedagogi mācību iestādēs, ārstniecības personas, gan sabiedrību plašākā kontekstā – vienaudži, sabiedrība uz ielas u.tml.) .

Kopsavilkums

Ir būtiski diskutēt un regulāri aktualizēt emocionālo vajadzību nozīmību, kad izstrādā sociālos pakalpojumus, domā par atbalsta pasākumiem cilvēkiem ar veselības traucējumiem, bērniem ārpusģimenes aprūpē, kā arī citām mazāk aizsargātajām grupām. Tas mazinātu riskus tam, ka pakalpojumu un atbalsta pasākumi ir neatbilstoši, nepilnīgi un strādā neefektīvi, jo to centrā, to būtībā ir “pazudušas” cilvēka patiesās vajadzības, tai skaitā emocionālās.

Daļa ekspertu uzskata, ka mērķauditorijas segmentu emocionālās vajadzības pārklājas un kopumā, emocionālo vajadzību saturs ir tāds pats kā veselīgiem cilvēkiem bērniem. Atšķirības rada tas, ka atsevišķiem mērķa segmentiem emocionālo vajadzību esošais papildījums un / vai izpratne par savām emocionālajām vajadzībām ir ierobežota. Piemēram, segmentam bērni, kas atrodas ārpusģimenes aprūpē, bieži jau agrīnā vecumā ir guvuši gan emocionālas traumas, gan cietuši no fiziskās vardarbības. Šie apstākļi ļoti tieši ir radījuši negatīvu emocionālo vajadzību papildījumu (aktualizē konkrētas vajadzības lielākā mērā nekā citas) vai arī bērna apziņā, vērtību un normu uztverē, daļa emocionālo vajadzību tiek izslēgtas, jo par tādu esamību trūkst reālas dzīves pieredzes. *“Dažkārt šī vardarbība ģimenē kā attiecību forma tiek mantota no paaudzes paaudzē. Un tam bērnam, šāda veida attiecības arī liekas, ka tā ir norma paaudzē. Un tam bērnam, šāda veida attiecības arī liekas, ka tā ir norma, jo neko citu jau viņš savā dzīvē nav redzējis.”* (Aprūpes grupa “Dūja”)

Daļa ekspertu akcentē, ka būtiski tomēr ir paturēt prātā katra segmenta konkrētās īpatnības uztveres spējās, saskarsmes spējās, spējā pašiem būt proaktīviem attiecību veidošanā ar apkārtējiem cilvēkiem. Izaicinājumus noteiktu emocionālo vajadzību papildīšanā var radīt gan mērķa auditorijas pārstāvja veselības traucējumi un to radītie ierobežojumi (veselības traucējumu radītie šķēršļi), gan sociālais konteksts kurā konkrētais indivīds atrodas (piemēram, atrašanās mājas, ģimenes vidē vai institūcijā, kur ir ierobežotas iespējas socializēties, pašizpausties), gan pieredzes ceļā gūto izpratni, ko nozīmē justies labi emocionāli.

Nozīmīgākās emocionālās vajadzības personām ar psihiskajiem traucējumiem: drošība, kas ietver drošību par dienas struktūru, par drošības sajūtu dažādās situācijās, atšķirīgos vides kontekstos. Kā arī svarīga uzmanība, piederības sajūta un emocionālā pieķeršanās - adekvāta, iekļaujoša un toleranta līdzcilvēku attieksme, atbilstoša, viegli uztverama, mierīga un laipna komunikācija ar apkārtējiem, pašpietiekamības sajūta, pieņemšana no sabiedrības puses un iekļaušanās sabiedrībā.

Grupai cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem, nozīmīgākās emocionālās vajadzības ir drošības sajūta, drošas attiecības, piederības sajūta, cilvēciska attieksme (bez mītiem, bez aizspriedumiem), pozitīvs novērtējums, pieņemšana un iekļaušanās sabiedrībā, emocionāli tuvas attiecības (iespēja kādam uzticēties), stabilitāte (nemainīgums, dzīves plāns, prognozējama dienas kārtība, atbilstoša, viegli uztverama komunikācija ar apkārtējiem.

Svarīgākās emocionālās vajadzības bērniem ar funkcionālajiem traucējumiem – saikne ar plašāku sabiedrību, pieņemšana (emocionāli inteliģenta

sabiedrība, cilvēciska attieksme), drošība un droša vide, emocionālā pieķeršanās, draudzība, vajadzība tikt uzklaustītam, sadzirdētam, iespēja pilnveidot talantus, nodarboties ar hobijiem, ģimenes atbalsts, vajadzība būt noderīgam (iespēja strādāt algotu darbu).

Kā aktuālākās emocionālās vajadzības segmentā bērni ārpus ģimenes aprūpē tika minētas – drošas attiecības un vide, pozitīva pieņemšana, empātiska attieksme, stabilitāte (lietu kārtības nemainīgums), skaidrība par situāciju, atbalsts interešu izglītībai, hobijiem, tuvo cilvēku pieejamība, klātesamība, vajadzība tikt sadzirdētam, uzklaustītam.

Pēc īstenotās ekspertu diskusijas var secināt, ka iepriekš izvirzītās pētījuma hipotēzes apstiprinājās. Emocionālo vajadzību struktūra konceptuāli neatšķiras cilvēkiem ar veselības traucējumiem no cilvēkiem bez veselības traucējumiem, taču atšķiras šo emocionālo vajadzību papildījums, papildījuma iespējas, atšķiras emocionālo vajadzību prioritārā secība (šie secinājumi būtu jāvalidē, īstenojot kvantitatīvu mērījumu). Bērniem, kas aug ārpusģimenes aprūpē, daļa emocionālo vajadzību nav apzinātas, ir kropļotas, agrīnās bērnības pieredzes dēļ (augot neveselīgā un/ vai vardarbīgā ģimenes vidē, vai uzturoties institūcijās). Apstiprinājās hipotēze, ka visām mērķauditorijas grupām, nozīmīgākā emocionālā vajadzība ir drošība - gan fiziskā, gan emocionālā.

Izstrādājot atbalsta pakalpojumus visām iepriekš minētajām grupām ir ārkārtīgi būtiski:

1. Saglabāt elasticitāti, individuālu pieeju – maksimāli fokusējoties uz lietām, ko šīs personas spēj paveikt pašas, spēj īstenot ar nelielu atbalstu, saņemot mentora vai uzticamības personas atbalstu, spēj īstenot, ja to sekmē fiziskās, sociālās vides atbilstība.
2. Pakalpojumu piedāvājumā integrēt atbalstu arī mērķa auditorijas pārstāvju ģimenes locekļiem, kas ikdienā šobrīd izjūt vislielāko atbildības un rūpju slodzi;
3. Svarīgi aktualizēt veselības aprūpes un rehabilitācijas pakalpojumu pieejamību, jo šobrīd šai aspektā ir virkne izaicinājumu, kas rada negatīvu ietekmi ne tikai uz mērķa auditorijas pārstāvju fizisko veselību, bet arī emocionālo vajadzību papildījumu.
4. Būtiski koncentrēties uz nozīmīgu pārmaiņu radīšanu sabiedrības attieksmē pret visām mērķauditorijas grupām, no vienas puses kļiedējot mītus un aizspriedumus, no otras puses, aicinot būt atvērtiem, tolerantiem un pieņemošiem.
5. Veidojot dienas centrus, interešu izglītības piedāvājumus, fokusēties uz integrētiem risinājumiem, kas ļautu šo pakalpojumu saturu izmantot gan cilvēkiem ar veselības traucējumiem, gan cilvēkiem bez veselības traucējumiem.
6. Viena no svarīgākajām emocionālajām vajadzībām visām pētījumā analizētajām mērķa auditorijas grupām bija emocionālā un fiziskā drošība, drošu attiecību veidošana un vēlme būt piederīgam, novērtētam. Šīs būtu primārās emocionālās vajadzības, kas būtu integrējamās jebkurā no atbalsta pakalpojumiem. Šo vajadzību – drošība, vajadzība būt piederīgam, novērtētam, papildījumu sekmētu gan speciālistu profesionalitātes stiprināšana, gan pārmaiņas sabiedrības attieksmē plašākā kontekstā.

1. Personu ar garīga rakstura traucējumiem nozīmīgākās identificētās emocionālās vajadzības

Personām ar psihiskās veselības traucējumiem, kā aktuālākās emocionālo vajadzību grupas tika identificētas piecas:

1. Būt nodarbinātam algotā darbā – vēlme strādāt algotu darbu un tikt par to atbilstoši atalgotam;
2. Komunikācija un saskarsme – vēlme izteikties, paust savu viedokli, piedalīties diskusijā par sabiedrībā aktuālām tēmām, piemēram, politiku, vajadzība tikt uzklausi, sadzirdētam, novērtētam, vajadzība veidot un uzturēt draudzību ar sev emocionāli svarīgiem cilvēkiem, vēlme dalīties ar saviem sasniegumiem, pieredzēto;
3. Integrēties sabiedrībā, justies piederīgam – pieņemšana no sabiedrības puses, emocionāls, pozitīvs atbalsts (uzmundrinājums, iedrošinājums), draudzīga attieksme, vēlme parūpēties par citiem, daloties zināšanās, dzīves pieredzē. *“Šiem cilvēkiem ir ārkārtīgi svarīgi, lai viņiem būtu šis uzticamības cilvēks. Tas ir būtiski gan viņam dzīvojot ģimenē, gan esot kādā institūcijā.” (“Rūpju bērns”)*
4. Pilnveidoties, garīgi augt - apmeklēt kultūras pasākumus, kino, teātri, gūt jaunus iespaidus, emocijas, izzināt pasauli, citus cilvēkus;
5. Veselīgs dzīves veids, hobiji – vēlme pilnveidoties, apgūt jaunas prasmes, iemaņas (piemēram, praktizēties ēst gatavošanā, apmeklēt interešu izglītības kursus u.tml.);

Pēc ekspertu secinātā, nozīmīgākās emocionālās vajadzības personām ar psihiskās veselības traucējumiem ir saistītas vēlmi justies pieņemtam, vērtīgam, arī sabiedrībai noderīgam, nozīmīgam. Arī šajā mērķa auditorijā tās pārstāvju iespējas autonomi vadīt savu dzīvi ir atšķirīgas, kas pieprasa elastīgu un individualizētu pieeju atbilstošākā atbalsta risinājumu piedāvājumā. *“Mans novērojums, ka ir virkne lietu, ko šie cilvēki iespējams praktiski nespēj atrisināt, taču tas nemaina faktu, ka arī viņiem šīs emocionālās vajadzības ir ārkārtīgi svarīgas. Man tieši bija gadījums, kad esmu mentore mammai, kurai ir psihiskās veselības traucējumi, un kura jau trešo reizi ir krīzes centrā, netiek galā ar virkni mums, it kā vienkāršu lietu. Tas, ka ir šis fakts, nemaina šīs mammas emocionālās vajadzības.” (“Velku fonds”)*

Emocionālās vajadzības, kas aktualizējas, ja persona ar psihiskās veselības traucējumiem nokļūst situācijā, kas ir ārpus ierastās, drošās ikdienas vides:

- ✓ Drošība – fiziskā, emocionālā;
- ✓ Iespēja saņemt uzmanību, atbalstu no emocionāli tuviem, svarīgiem cilvēkiem (ģimenes, draugiem);
- ✓ Sapratne, pieņemšana no apkārtējiem, toleranta attieksme;

Ekspertu grupas identificētie vēlamie risinājumi personām ar psihiskās veselības traucējumiem ir balstīti sabiedrības attieksmes maiņā. Šobrīd virkni izaicinājumu šo cilvēku dzīvē rada tieši sabiedrības aizspriedumi, bailes un vēlme norobežoties,

nedomājot pat cilvēkiem ar psihiskās veselības kā par pilntiesīgiem sabiedrības locekļiem. Šīs atziņas apstiprinās arī ekspertu secinājumos, ka nozīmīga emocionālā vajadzība ir būt pieņemtam, uzklausiņam, novērtētam, justies droši publiskajā telpā. Eksperti diskusijas laikā netika līdz konceptuāliem, jaunu iespējamo atbalsta pakalpojumu radīšanai, bet identificēja virkni problēmu, kurām jārod praktiski risinājumi.

Kā viena no nozīmīgākajām – sabiedrības attieksmes, uztveres skatu punkta nomaiņa, kas balstītos uz atvērtību, pieņemšanu. No ekspertu paustā var secināt, ka sabiedrība šobrīd par sev ērtāku uzskata šo cilvēku, ar psihiskiem traucējumiem izolēšanu, koncentrējot viņus ārstniecības iestādēs, pansionātos, specializētos dienas centros, kaut arī viņu psihiskās veselības traucējumi ļautu viņiem periodiski strādāt algotu darbu, piedalīties sabiedriskajās aktivitātes, pilnveidot savus talantus, prasmes interešu izglītībā, kopā ar cilvēkiem bez psihiskās veselības traucējumiem. *“Pirmkārt, tā ir ģimene. Nākošais, apstākļi, ka viņš var dzīvot atsevišķi no ģimenes un veidot ļoti patstāvīgu dzīvi. Nākamais, kas ir svarīgi, tas ir darbs. Jā, es nenoliedzu, ka aktivitātes, ko šis cilvēks dara dienas centros, tas ir ļoti svarīgi, vajadzīgi. Lai cilvēks justos vērtīgs, novērtēts un svarīgs, ir būtiski, ka viņš ir nodarbināts. Tikpat būtiski ir iespēja veidot attiecības ar draugiem, veltīt laiku savām interesēm. Svarīgi, ka ir iespēja ceļot, kvalitatīvi pavadīt savu brīvo laiku.”*(Rīgas pilsētas “Rūpju bērns”)

Otrs izaicinājums – cilvēku ar psihiskās veselības traucējumiem integrēšana darba tirgū. No ekspertu pieredzes, pat situācijas, ja ir sociālajā centrā ir īstenots projekts, kurā cilvēki ar psihiskās veselības traucējumiem ir bijuši nodarbināti, radījuši preces, ko var realizēt, par to pretim saņemot atalgojumu, birokrātiskie šķēršļi šobrīd neatļauj izmaksāt šiem cilvēkiem atalgojumu. Gan sabiedrības attieksmes dēļ, gan darba devēju nekompetences dēļ, gan iztrūkstot valsts stratēģijai, atbalstam darba devējiem, personu ar psihiskās veselības traucējumiem nodarbinātība ir praktiski neiespējama.

Treškārt, ļoti vāji šobrīd funkcionē rehabilitācijas pakalpojumu pieejamība, iespēja meklēt palīdzību pie konkrētas atbalsta personas, kas, piemēram, palīdzētu periodos, kad veselība pasliktinās, vai spētu savlaicīgi parūpēties par profilaktiskiem pasākumiem, kas mazinātu riskus pirms psihiskās veselības traucējumu pastiprināšanās.

Personām **ar intelektuālās attīstības traucējumiem**, kā aktuālākās emocionālo vajadzību grupas tika identificētas četras:

1. Vajadzība pēc emocionāli tuvām, uzticības piepildītām attiecībām (“savējie”) – uzticamības personu pieejamība, iespēja dalīties savos pārdzīvojumos, prasīt padomu personiskos, privātos jautājumos, citu patiesa interese par personu (uzmanība, rūpes, vēlme izzināt personas vajadzības, vēlmes, domas);
2. Drošības sajūta - uzticēšanās un paļāvības pilnas attiecības, piederības sajūta (vienotas vērtības, normas, rituāli), atbilstoša un komfortabla fiziskā vide, dzīves apstākļi, kas ļauj pašam maksimāli daudz parūpēties par sadzīviskiem jautājumiem, iespēja iegūt zināšanas, padomu kā efektīvāk veidot attiecības ar līdzcilvēkiem sev apkārt, kā uzsākt un veidot attiecības ar pretējo dzimumu;

3. Cilvēciska attieksme (pieņemoša, empātiska un toleranta) - vajadzība veidot, uzturēt attiecības ar apkārtējiem, ikdienā saņemt adekvātu, pieklājīgu uzmanību no cilvēkiem sev apkārt ("nebūt ignorētam, neredzamam" – ar mani sasveicinās, rēķinās, nenosoda), veidot draudzības saites, vajadzība pēc ģimeniskas atmosfēras (mīlošas, pieņemošas attieksmes), vajadzība pēc autoritātes, kāda, kam ir vēlme līdzināties, kas motivētu pilnveidoties, attīstīt savas prasmes;
4. Vajadzība būt pašpietiekamam, neatkarīgam - iespēja pašam izlemt ikdienas, sadzīves jautājumus, pieņemt pašam lēmumu, meklēt risinājumus izaicinājumiem, saņemt pozitīvu novērtējumu, atzinību;

Līdzīgi kā iepriekš raksturotajai grupai, arī personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem, ārkārtīgi nozīmīgi ir justies pieņemtiem, vērtīgiem un sabiedrībai noderīgiem. Lielākā mērā ir izteiktas vajadzības pēc drošības un drošām attiecībām, uzticamības personu pieejamības, kā arī piemērotiem ārējās vides apstākļiem, kas sekmētu šo cilvēku spēju pašam tikt galā ar sadzīvi.

Emocionālās vajadzības, kas aktualizējas, ja persona ar psihiskās veselības traucējumiem nokļūst situācijā, kas ir ārpus ierastās, drošās ikdienas vides:

- ✓ Empātija, tolerance no apkārtējiem (izpratne un pieņemšana), izpratne par uztveres, saskarsmes īpatnībām (apkārtējo kompetence, empātija);
- ✓ Viegli uztverama, vienkārša komunikācija – skaidrojumi, informācija "vieglajā valodā", vienkārši un viegli uztveramas norādes, instrukcijas, kas palīdzētu ātrāk adaptēties jaunā vidē, iespēja uzturēt komunikāciju, saikni ar sev emocionāli svarīgajiem, tuvajiem cilvēkiem (sajust emocionālo atbalstu, attiecību esamību);
- ✓ Vajadzība pēc individuālas pieejas, attieksmes, kas apliecina cilvēka personības unikalitāti, vērtīgumu - pastiprinot savu emocionālās drošības sajūtu, piemēram, slimnīcā uzturoties ņemt līdzī sev emocionāli nozīmīgas lietas, rotaļlietas, "atkāpjoties" no institūcijas formālajiem iekšējās kārtības noteikumiem;

Eksperti diskusijas laikā vairākkārt norādīja uz trūkumiem šī brīža sociālā atbalsta pakalpojumos. Šobrīd virkne atbalsta pakalpojumu tiek piesaistīti konkrētām veselības traucējumu diagnozēm, kas rezultējas faktā, ka daļa cilvēku ar intelektuālās veselības traucējumiem paliek bez jēlkādiem atbalsta pakalpojumiem. Izaicinājumus rada veselības aprūpes pakalpojumu nepieejamība, īpaši svarīgi to būtu atrisināt arī psiholoģiskās palīdzības/ atbalsta saņemšanā gan pašiem cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, gan viņu ģimenes locekļiem. *"Vēl viena lieta, manuprāt, nav pareizi, ka mēs atbalsta pasākumus sasaistām tik cieši ar diagnozēm, sākot vērtēt, kādas pakāpes traucējumi kuram ir. Ja šādi traucējumi vispār ir, tad arī ir jāpieslēdz šie atbalsta mehānismi. Mēs nedrīkstam nodalīt, ka smagajam būs tas, bet vieglajām diagnozēm tas. Piemēram, pakalpojums "Atelpas brīdis". Kā var vērtēt, vienam bērnam ir mēnesī divas epilepsijas lēkmes, otram piecas, un tāpēc tas ar tām divām nesaņem nekādu pakalpojumu. Kāpēc es kā strādājošā mamma nevaru uz šo pakalpojumu pretendēt, bet to saņem tikai maznodrošinātie, kas tiešām nekur nestrādā. Arī man tas ļoti, ļoti atvieglotu ikdienas dzīvi."* ("Velku fonds")

Problēmas rada ilgspējīga, praktiska atbalsta trūkums šai grupai pēc pilngadības sasniegšanas. *“Šobrīd, piemēram, jaunā sieviete, 27 gadi, ar psihiskās veselības traucējumiem dzīvo pie vecākiem, kas, protams, par viņu rūpējas. Kas notiks tad, kad šie vecāki nomirs, cik lielā mērā šī jaunā sieviete spēs patstāvīgi par sevi rūpēties, ja viņa nekad nebūs piedzīvojusi savu, patstāvīgu dzīvošanu?”* (“Velku fonds”)

Eksperti, atsaucoties uz realizētajiem pilotprojektiem un citu valstu pieredzes, uzsvēra, ka ļoti nozīmīgi ir nodrošināt cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem iespēju pašiem autonomi vadīt savu mājsaimniecību, piemēram, izmantojot grupu dzīvokļu pakalpojumu, mentora atbalstu. Iespēja pašam pieņemt lēmumu, risināt sadzīves, praktiskās lietas, būtiski uzlabo emocionālo vajadzību papildījumu – pozitīvi ietekmē pašapziņu, iespēja pašam veidot savu privāto telpu, daudz plašākā kontekstā vedot attiecības ar pārējos sabiedrību, dibināt un uzturēt draudzības saites, veidot pāra attiecības. *“Vide ļoti daudz ko nozīmē. Kaut vai tāds novērojums, ja cilvēks ar psihiskās veselības traucējumiem ir bērnībā audzis ģimenē, tas lielākā mērā sekmē to, ka arī pats šis cilvēks, pieaugot, spēs nodibināt savu ģimeni. Kā šis aspekts īstenojas to cilvēku dzīvē, kas izauguši dzīvojot tikai institūcijās? Šaubos, ka tur būtu pozitīvs iznākums, cik lielā mērā tad izdodas pilnvērtīgi integrēties sabiedrības, reālajā dzīvē.”* (Velku fonds)

Aktuāls ir arī nodarbinātības jautājums. Šobrīd personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir praktiski neiespējami integrēties darba tirgū, to sekmē gan sabiedrības attieksme, valsts politikas vājumus un arī sabiedrības (īpaši darba devēju) attieksme.

Vēl viena no problēmām, šobrīd cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem ir ierobežotas iespējas arī interešu izglītībā, kur viens no cēloņiem ir sabiedrības aizspriedumi, bet arī ir vērojums atbilstošu speciālistu, pedagogu trūkums. Interešu izglītības pieejamība ir nozīmīgs instruments emocionālo vajadzību papildīšanā, tas sekmē gan veselīga pašvērtējuma rašanos, iespēju radoši izpausties, attīstīties, kā arī pilnveido saskarsmes un komunikāciju prasmes.

2. Bērnu ar funkcionāliem traucējumiem nozīmīgākās identificētās emocionālās vajadzības

Bērniem ar funkcionāliem traucējumiem, kā aktuālākās emocionālo vajadzību grupas tika identificētas piecas:

1. Vajadzība integrēties, justies pieņemtam – justies piederīgam, “normālam”, svešinieki man neaizrāda, nesniedz pamācības par dzīvi, pieņem un akceptē bērnu tādu, kāds esmu, iespēja saņemt individuālu pieeju, uzmanību, formālās prasības izglītības iestādēs ir pielāgotas manām spējām;
2. Vajadzība pēc drošības - fiziskās un emocionālās drošības sajūta, mierīga priecīga, pozitīva atmosfēra, pieņemošas, ģimeniskas attiecības (beznosacījuma mīlestība), prognozējama, stabila vide un orientēšanās tajā, zināma lietu kārtība, zināmi cilvēki, pie kā vērsties.
3. Pašizpaušme - patīkama laika pavadīšana, savu prasmju realizācija, iespēja lepoties ar paveikto, saņemt pozitīvu novērtējumu, atzinību;
4. Komunikācija/ saskarsme ar vienaudžiem – citiem ir interese par manu personību, vēlme veidot un uzturēt attiecības, iespēja pašam uzsākt un uzturēt draudzīgas attiecības (piederības sajūta);
5. Atbalsts no sabiedrības – sapratne no apkārtējiem cilvēkiem, laipna, pieņemoša attieksme, izpalīdzīga attieksme, pacietīga, toleranta attieksme (neuzbāzīga), jūtos vērtīgs, nozīmīgs, mana individualitāte ir vērtība, gūstu novērtējumu par paveikto, īstenoto, mani uzklausa, nodrošina atbalstu ieceru, ideju realizācijā, pamana manu pienesumu, manis radītos risinājumus;

Galvenā vertikāle, kas vieno iepriekš ekspertu identificētās vajadzības bērniem ar funkcionālajiem traucējumiem, manuprāt, ir vēlme justies vērtīgiem, nozīmīgiem, pieņemtiem. Primāri tas nozīmē fokusēties uz to, ko bērns ar funkcionālajiem traucējumiem spēj - akcentējot bērna talantus, īpašās prasmes dotības, paveikto, nevis koncentrējoties uz lietām, kuras viņš nespēj. *“Es teiktu tā, ka mums, tiem, kam nav šāda veida un smaguma veselības problēmas, mēs ar tiem dzīves izaicinājumiem tomēr daudz vieglāk tiekam galā, mums ir vieglāk to visu pārdzīvot un paši tikt galā. Piemēram, kaut vai pastāvēt par sevi, saglabāt kaut kādas robežas.”* (“Portridžas centrs”)

Diskusijas laikā arī starp ekspertu pozīcijām atklājās pretruna – no vienas puses ir acīmredzama šo bērnu emocionāla vajadzība būt integrētam, pieņemtam, būt aktīvam sabiedrības loceklim, paust savu viedokli, iestāties par savām tiesībām. No otras puses, ekspertiem diskutējot par šo bērnu vajadzībām, tiek minēta vajadzība pēc īpašiem apstākļiem, atvieglotām prasībām izglītības iestādē, maksimāli saudzējošas vides nodrošinājumā. Visticamāk, ka šai kontekstā ir vēlreiz jāakcentē, ka arī šai mērķa grupā katrs bērns ir īpašs, ar individuālām vajadzībām. Tas ļautu aktualizēt maksimāli elastīgu pieeju, atvērtību sabiedrības attieksmē, empātisku reaģēšanu katrā individuālā gadījumā, nevis stiprināt pozīciju ar standartizētiem risinājumiem, kas, vai nu būtu maksimāli integrējoši, vienkāršoti, neidentificējot īpaši atšķirības, tādi paši kā bērniem bez funkcionāliem traucējumiem, vai tieši pretēji, veidojot maksimāli

“saudzējošu”, atvieglinātu prasību, normu attiecināšanu. Pāraprūpe var radīt nopietnu kaitējumu tam, ka sabiedrība pat nepieļauj iespēju, apstākļus bērna ar funkcionāliem traucējumiem talantu, prasmju izpaušmei, attīstībai.

Emocionālās vajadzības, kas aktualizējas, ja bērni ar funkcionālajiem traucējumiem nokļūst situācijā, kas ir **ārpus ierastās, drošās ikdienas vides**:

- ✓ Atbilstoša, viegli uztverama komunikācija (vieglajā valodā);
- ✓ Atbalsts pielāgoties pārmaiņām -papildus skaidrojumi, instrukcijas, laipna attieksme. *“Arī šiem bērniem bieži vien ir vairākas, kombinētas veselības problēmas, piemēram, papildus kādiem kustību traucējumiem var būt arī kādi autiskā spektra traucējumi. ... Līdz ar to, te ir ļoti būtiski runāt par to, ka ir pilnīga skaidrība par ikdienas lietu kārtību, par to, ka ir savi rituāli, secība, kādā šī diena tiks pavadīta.” (Maruta)*
- ✓ Draudzīga, pozitīva atmosfēra (drošas vides apstiprinoši indikatori);

Eksperti diskusijā identificēja virkni problēmu, kas vistiešākajā mērā rada ierobežojumus emocionālo vajadzību piepildīšanā bērniem ar funkcionāliem traucējumiem. Lielākos izaicinājumus rada nepilnības esošajā veselības aprūpes sistēmā – pirmkārt speciālistu pieejamība, sasniedzamība, agrīnas intervences īstenošana un jau šajā posmā nodrošināts atbalsts ģimenei, kurā aug bērns ar funkcionāliem traucējumiem. Piemēram, veids un kārtība, kādā šobrīd bērniem ar funkcionāliem traucējumiem tiek atjaunota invaliditāte, ir traumējoša un apgrūtināša gan pašiem bērniem, gan viņu vecākiem. Birokrātiskas, formālas prasības šodien bieži ir svarīgākas par konkrēta cilvēka dzīvi, ikdienu un vajadzībām, tai skaitā arī emocionālajām vajadzībām. *“Izaicinājumus rada tas, ja šis cilvēks vairs nespēj pats par sevi praktiski parūpēties, tad viņi kļūst atkarīgi no citu cilvēku atbalsta, palīdzības. Jā, dažkārt visa šīs rūpes uzņemas ģimene, bet bez tās atbalsta cilvēks nonāktu kādā instancē, pansionātā. Un šī vide ļoti tieši ietekmē arī emocionālo vajadzību piepildījumu.” (“Velku fonds”)*

Virkni problēmu rada sabiedrības attieksme, izglītības līmenis, spēja ar izpratni un toleranci izturēties, sniegt atbalstu gan bērniem ar funkcionāliem traucējumiem, gan viņu vecākiem. *“Drošības kontekstā, gan emocionālās, gan fiziskās drošības kontekstā ļoti nozīmīga ir arī līdzcilvēku attieksme. Ierasti te parādās vairāki aspekti, piemēram, ļoti nozīmīga ir komunikācija ar apkārtējiem saprotamā veidā – mājās, skolā, sabiedriskās vietās. Te ir būtiski, ka saskarsmē, komunikācija ar šiem cilvēkiem, bērniem ir jābūt ļoti, ļoti konkrētiem.” (“Portridžas centrs”)*

Sabiedrības attieksme vistiešākajā mērā ir saistīta arī ar vides pieejamību, piemērotību bērniem ar funkcionālajiem traucējumiem. Jo pārdomātāki būs vides objekti, publiskā telpa, jo lielāka iespējamība bērniem ar funkcionālajiem traucējumiem apmeklēt kādus publiskos kultūras pasākumus, ceļot, kvalitatīvi pavadīt laiku, atpūsties kopā ar visu sabiedrību. Šīs iespējas lielā mērā ir atkarīgas no sabiedrības vēlmes un patiesas motivācijas būt atvērtiem, pieņemošiem un tolerantiem pret cilvēkiem ar funkcionālajiem traucējumiem. *“Man liekas, ka mūsu bērniem ārkārtīgi svarīga ir šī te pašpietiekamības sajūta. Viņam būtu jājūtas novērtētam, varošam, viņam būtu jābūt ar pozitīvu pašnovērtējumu un pašcieņu. Šai ziņā nedrīkstētu būt nekādu atšķirību no citiem cilvēkiem. ... Jā, ir vajadzīgs citu cilvēku atbalsts, bet tam*

ir jābūt pareizā laikā un vietā, bez liekas uzbāzības. Mums bieži vecāki stāsta un raud, kad bērns izskatās pēc skata pilnīgi vesels, bet viņam ir dažādas veselības problēmas. Bet ir situācijas, kad visādas tantes nāk klāt un māca, kā vajadzētu viņu audzināt, kā būtu pareizi, šobrīd pietrūkst arī tāda tolerance no sabiedrības puses.” (“Portridžas centrs”)

Ģimene ir tā, kas šobrīd primāri rūpējas par bērniem ar funkcionālajiem traucējumiem, līdz ar to būtiski būtu paplašināt un dažādot iespējamus atbalsta mehānismus tieši ģimenes locekļiem, piemēram, nodrošināt atelpas bīdi ģimenes locekļiem, kad par bērnu parūpējas cits, nodrošināt maksimālu atbalstu dažādu palīglīdzekļu pieejamībā, kas atvieglotu ikdienu gan bērnam, gan viņa aprūpētājam. Tikpat nozīmīgi būtu nodrošināt psihologa konsultācijas arī ģimenes locekļiem, kas ir primārās uzticamības personas. Tas radītu pozitīvu efektu ne tikai ģimenes locekļu savstarpējās attiecībās, bet sekmētu arī bērnu ar funkcionālajiem traucējumiem emocionālo vajadzību piepildījumu.

3. Bērnu ārpus ģimenes aprūpē nozīmīgākās identificētās emocionālās vajadzības

Mērķauditorijas grupai bērni, kas ir ārpusģimenes aprūpē, kā nozīmīgākās emocionālo vajadzību grupas eksperti identificēja:

1. Drošas attiecības un vide – uzticamības personas pieejamība (piesaiste un veselīgas attiecības ar audžumammu), emocionāli tuvu attiecību veidošana, saiknes un attiecību uzturēšana ar ģimeni, emocionāli tuvu cilvēku pieejamība, klātbūtne. *“Es domāju kā šie bērni (bērni ārpusģimenes aprūpē) pat nemaz nenojauš, viņi pat nenojauš, ko nozīmē tāda emocionālā drošība. Tās drošās attiecības tam bērnam būs kaut kāds pilnīgi jauns modelis. To jau var saprast tikai pieredzes rezultātā, kas tas tāds ir.”* (Sociālo pakalpojumu aģentūra)
2. Stabils/ drošas attiecības ar vienaudžiem, draugiem, pieejama droša personiskā telpa. *“Tur jau ir tas stāsts – vai mums jau bērnībā šī liste ar tām emocionālajām vajadzībām ir dota, vai arī mēs esam zaudējuši dzīves laikā un mums tagad no jauna ir jāiegūst, piemēram, tās drošās attiecības.”* (Latvijas Audžuģimeņu biedrība)
3. Vajadzība būt sadzirdētam, uzklausiātam - veselīga saskarsme, komunikācija, sava nozīmīguma, unikalitātes apjaušana. *“Bērnā dzīvojot institūcijā, galvenā problēma ir nespēja nodrošināt šim cilvēkam (bērnā) individuālu pieeju. Te nav iespējas nodibināt noturīgas attiecības ar vienu, konkrētu cilvēku, demonstrējot savstarpēju emocionālo pieķeršanos.”* (Latvijas Audžuģimenes biedrība);
4. Vajadzība būt mīlētam, nozīmīgam, svarīgam - vajadzība pēc pozitīvas pieņemšanas, empātiskas attieksmes, bez nosodījuma, aizspriedumiem, patiesa interese, vēlme tikt iepazītam kā indivīdam, justies svarīga, vajadzīgam, gūt pozitīvu novērtējumu;
5. Stabilitāte – uzticama, droša sociālā vide, režīms, regularitāte aktivitātēs, atbildībās;
6. Skaidrība par situāciju – objektīva, patiesa informācija par esošo situāciju, nākotnes iespējām;
7. Vajadzība pilnveidoties, attīstīt savus talantus – gūt atbalstu savu sēju, talantu noteikšanā, citu uzmanība, iespēja pašrealizēties, vajadzība pēc pozitīva pārdzīvojuma, izbaudot ko jaunu;

Lai arī eksperti diskusijas laikā neīstenoja emocionālo vajadzību ranžēšanu (prioritārās secības noteikšanu), taču analizējot secīgumu, kādā emocionālās vajadzības tika strukturētas un kategorizētas, kā visnozīmīgākā emocionālā vajadzība bērniem ārpus ģimenes aprūpē viennozīmīgi tika minēta tieši drošība. Un vajadzība pēc drošības šiem bērniem ir tieši attiecību veidošanas kontekstā, kas, ņemot vērā viņu agrīno bērnības pieredzi ir būtiski cietusi. *“Mēs uzskatām, ka pirmais un svarīgākais šiem cilvēkiem ir drošās attiecības, droša vide.”* (Latvijas Audžuģimeņu asociācija)

Iespēja veidot drošas, stabilas attiecības, iegūt sev uzticamības personas, ar kurām var ļauties veidot emocionāli tuvas attiecības, ir aspekti, kuri vistiešākajā mērā

ietekmē šo bērnu psihoemocionālo attīstību, spēju iegūt veselīgu pašapziņu, objektīvi un kritiski izvērtēt sociālo kontekstu sev apkārt, gan, no vienas puses, savlaicīgi izslēdzot riskus tikt sāpinātam, gan, no otras puses, prast proaktīvi uzņemties atbildību, izdarīt savai izaugsmei nozīmīgus lēmumus. *“Ja bērns nedzīvo ģimeniskā vidē, tur izzūd iespēja noturīgu, stabilu attiecību veidošanai, pazūd iespēja kādam uzticēties, apzūd stabilitāte. ... Sekas tam, ka bērns atrodas instancē un negūst šo primāro attiecību piepildījumu, tur parādīsies trauksme, bailes, neziņa. Trakākais jau ir tā neziņa, kas būs pilnīgi visos aspektos.”* (Latvijas Audžuģimeņu asociācija)

Otra, nozīmīgākā emocionālā vajadzība ir kopumā justies vērtīgam un nozīmīgam. Šīs vajadzības aktualizēšanos nosaka virkne apstākļu un izaicinājumu, kādiem šie bērni, kas nonākuši ārpusģimenes aprūpē, ir gājuši cauri agrā bērnībā. *“Bērniem, kas ir piedzīvojuši savā agrīnā bērnībā kaut kāda veida vardarbību. Jā, šie bērni fiziski, vizuāli izskatās tieši tāpat kā citi bērni, bet viņu rehabilitācija un pieeja, tā pieprasa specifiskas zināšanas un pieejas, tas nav tik vienkārši. Viena lieta, ka tu piedzimsti drošās attiecībās, ģimenē, tev ir jau tā stabilitāte un pamats dots, ka tu vari tolerēt ar kaut kādām situācijām savā dzīves laikā. Bet situācijā, ja tu esi piedzīvojis kādu traumu, piedzīvojis pret sevi vērstu vardarbību, vai tevi ir pametuši novārtā, tas ārkārtīgi iedragā tavu psihoemocionālo veselību.”* (Latvijas Audžuģimeņu asociācija)

Agrīnā vecumā piedzīvotie zaudējumi, savu māju, veselīgu attiecību ar vecākiem iztrūkums ļoti būtiski traumē bērna pašapziņu, pašvērtējumu, spēju par sevi pastāvēt, uzdrīkstēties paust savu viedokli, savas vajadzības. Fakts, ka bērniem ārpusģimenes aprūpē iztrūkts pašu nozīmīgāko pamatvajadzību - vajadzība pēc drošības, stabilitātes, iekšējās motivācijas un pārliecības, ka viņiem ir tiesības pastāvēt autonomi, vadīt savu dzīvi, just un veidot emocionālo pieķeršanos – būtiski apgrūtina šo bērnu integrēšanos plašākā sabiedrībā, paļaujoties un uzticoties citiem. No ekspertu minētā, šis aspekts rada izaicinājumus skolu pedagogiem, interešu izglītības pulciņu vadītājiem, citiem speciālistiem, kas nonāk saskarsmē ar šiem bērniem un viņu audžuvecākiem, jo šo bērnu emocionālie, uztveres traucējumi no ārpuses nav vizuāli pamanāmi, bet ļoti tieši ietekmē šo bērnu uzvedību, attiecību veidošanas ieradumus, spēju veidot un uzturēt attiecības ar vienaudžiem.

Emocionālās vajadzības, kas aktualizējas, ja bērns piedzīvo vides nomaiņu:

- ✓ Vajadzība saglabāt, nepazaudēt saikni ar uzticamības personām;
- ✓ Vajadzība pēc personīgām, privātām lietām (savas mikrovides);

Kā vēlamākie risinājumi, kas būtiski uzlabotu bērnu ārpusģimenes aprūpē emocionālo vajadzību piepildījumu eksperti min vairākus atbalsta mehānismus un izaicinājumu novēršanu esošajā sistēmā, kā bērns nokļūst ārpusģimenes aprūpē. Lai arī ekspertu vidū bija vienprātība par to, ka tieši šobrīd valsts sociālā atbalsta sistēma piedzīvo virkni nozīmīgu reformu, arvien pastāv vairāki izaicinājumi.

Pirmkārt, trūkst efektīva atbalsta ģimenei kopumā, pirms nonākšanas galējā krīzes situācijā. Tas mazinātu no ģimenes izņemto bērnu skaitu un bērnu nokļūšanu institūcijās. Nozīmīgākās problēmas – trūkst zinošu speciālistu, kas būtu kompetenti un spētu sniegt profesionālu, efektīvu atbalstu krīzē nonākušajām ģimenēm. Šādam

atbalstam būtu jābūt savlaicīgam, īstajā brīdī, meklējot individualizētus risinājumus, kas palīdzētu konkrētai ģimenei, konkrētā situācijā.

Otrkārt, būtiski ir pārstrukturēt jau esošos atbalsta risinājumus, kad bērns jau ir ārpus savas bioloģiskās ģimenes.

Šobrīd, bērnam nonākot audžuģimenē ir vairāki izaicinājumi:

- 1) Saglabāt veselīgas attiecības ar bioloģisko ģimeni – sazināties, satikties, būt informētiem par pārējiem ģimenes locekļiem;
- 2) Izglītības iestādēs saņemt pietiekami atbilstošu atbalstu, kur šobrīd virkne problēmu rada šo bērnu ārpusģimenes aprūpē nepiepildītās emocionālās vajadzības – viņi nejūtas piederīgi, trūkst uzticēšanās, trūkst iemaņu kopumā veidot veselīgas attiecības.
- 3) Audžuģimeņu kontekstā, šobrīd ir novērojami pārrāvumi vienotas, ilgtermiņa atbalsta sistēmas veidošanā, ko rada pašvaldību un valsts institūciju atšķirīgā izpratne par sadarbības aspektiem, atbildību un kompetenču sadalījumu. Tas apgrūtina finanšu resursu efektīvu apguvi, investēšanu, piemēram, nodrošinot precīzākus risinājumus interešu izglītībai bērniem ārpusģimenes aprūpē, pēcaprūpes nodrošināšanā jauniešiem, kas sasniedz pilngadību un patstāvīgu dzīvi, veidojot savu mājsaimniecību. No otras puses visai lēni mainās sabiedrības attieksme un izpratne par audžuģimeņu nozīmi, vēlme pašiem kļūt par audžuvecākiem kādam grūtībās nonākušam bērnam.

PIELIKUMS

1.pielikums – ekspertu diskusijas dalībnieki

Eiropas Sociāla fonda projekts
 “Deinstitucionalizācija un sociālie pakalpojumi personām ar invaliditāti un bērniem”
 projekta Nr. 9.2.2.1/15/I/002.

Dalībnieku saraksts

2018.gada 12.martā, Rīgā, Antonijas ielā 24, 3.stāvā, Berg Research birojā
 No plkst. 11:00-13:30

Nr.p.k.	Vārds, uzvārds	Strukturvienība	Paraksts
1.	Eva Viļķina	Biedrība Cerību spārni	
2.	Rūta Dimanta, vadītāja	Poga	
3.	Maruta Auziņa	Portiņas centrs	
4.	Dace Kalniņa	“Caišmas stars”	
5.	Sandija Blindreihla,	Velku fonds	
6.	Margīta Erele	Rīgas pilsētas “Rūpju bērns”	
7.	Līga Dūmpe	Velku fonds	
8.	Ilze Golvere	Latvijas Audzģimēņu biedrība	
9.	Laila Mazkalniņa	Aprūpes grupa Dūja	
10.	Gundegs/Skuiņāns/Tratuh.	Sociālo pakalpojumu aģentūra	

Mēs visi *Labprāt ar Bērnu samatu* *Arī*
arī

2.pielikums – ekspertu diskusijas ceļveža struktūra

Diskusijas ceļvedis

I. Ievads un iesildīšanās (10 min.):

- ✓ Sasveicināšanās.
- ✓ Darba sesijas norises skaidrojums.
- ✓ “Spēles noteikumi” – Šādā sarunā nav ne pareizu, ne nepareizu atbilžu. Svarīgs katra viedoklis.
- ✓ Jūties brīvi, uzkodas ir domātas Jums
- ✓ Videoieraksts ir domāts, lai vieglāk būtu apkopot rezultātus. Jūsu konfidencialitāte tiks saglabāta.

- 1) Iepazīšanās ar respondentu – Lūdzu, pastāstiet īsi par sevi - vārds, kādu organizāciju/ iestādi Jūs pārstāvat?
- 2) Kas Jums personīgi, Jūsu darba ikdienā sagādā prieku? *(ļaujām izteikties katram)*
- 3) Diskusijas mērķis ir apzināt 3 mērķa segmentu emocionālās, sociālās vajadzības. Pēc šī principa - 3 segmenti, mēs arī darbosimies komandās. *(Dalībnieki jau pirms diskusijas sākuma ir sasēdināti, atbilstoši pārstāvētajai mērķa grupai).*

1.uzdevums – mērķgrupas “pārstāvja tēla” iepazīšana

Dalībnieki tiek sadalīti darba grupās, pa trim. (5 min., ietverot uzdevuma skaidrošanu)

Katra grupa saņem vienu personisku lietu, kas pieder mērķauditorijas segmenta pārstāvim (šalle, briļļu maks, ķemme) un lapu, uz kuras ir kolektīvi jāpabeidz nepabeigtie teikumi. Uzdevums -katrai grupai, domājot un redzot konkrēto personisko lietu ir jāizveido pāris teikumu stāsts par lietas īpašnieku. Daļa informācijas ir jau sagatavota uz lapām, daļa jāizdomā un jāpieraksta komandai pašai, ar mērķi personas raksturojumu padarīt maksimāli reālu un dzīvu.

1.uzdevums – lejušanās segmenta pārstāvja ikdienā (20 min.)

Sagatave:

Mērķgrupas segmenta nosaukums (iepriekš jau uzrakstīts, katrai grupai savs)

Vārds ...

Vecums ...

Dzīvesvieta (īss dzīvesvietas apraksts - novads, pilsēta/ lauki, māja, dzīvoklis, apkārtējā vide, u.tml.) ...

Cilvēki, grupas ar kurām ikdienā kopā pavada visvairāk laika ...

Tuvie cilvēki apkārt (kas tie ir, īsi kādas ir viņu attiecības) ...

Kas ir uzticamības personas, ar kurām var dalīties arī visprivātākajos jautājumos ...

Intereses un nodarbes, kas sagādā patiesu prieku, gandarījumu ...

Lietas/ procesi/ pienākumi, kas konkrēto cilvēku kaitina vai sarūgtina ...

Labākā dāvana, ko jebkad ir saņēmis no citiem ...

Lielie dzīves sapņi – kas tāds, par ko nevienam skaļi paudis, stāstījis, bet sirds dziļumos vēlētos īstenot ...

Darba grupas īsi noprezentē sava “segmenta pārstāvja” raksturojumu.

2.uzdevums – Segmenta pārstāvja vajadzību identificēšana (vispārīgi) (20 min.)

Dalībnieki strādā komandās, katrai komandai ir priekšā lielā A1 lapa (to skaits netiek ierobežots), pie kuras ir piestiprināta lapa ar segmenta pārstāvja tikko radīto raksturojumu.

1.līmenis - Moderators dod uzdevumu: katras komandas dalībnieki sākumā individuāli uz līmlapiņām (1 vajadzība un 1 līmlapiņas) maksimāli ātrā tempā , 3 minūšu laikā pieraksta, kādas ir viņaprāt, aktuālās mērķa auditorijas pārstāvja cilvēciskās vajadzības ikdienā.

2.līmenis - dalībnieki strādā komandās, pēc Moderatora norādes, komandas biedriem ir kolektīvi jāiepazīstas ar visām līmlapiņām, kas attiecinātas uz konkrēto mērķa segmenta pārstāvi un tās jāsakārto vairākās kategorijās (jābūt ne mazāk kā 3 kategorijām) pēc līdzības vai kādas konkrētas vienojošas pazīmes. Uzdevuma izpildei ierobežots laiks - 5 minūtes.

3.uzdevums – segmenta pārstāvja vajadzību identificēšana, fokusējoties uz emocionālajām vajadzībām.

Dalībnieki strādā komandās, ar līmlapiņām uz lielajām A1 lapām, saglabājot fokusu uz konkrēto mērķa segmentu

1.līmenis (15 min.)

Moderators dod uzdevumu: fokusējoties uz konkrētā segmenta pārstāvja raksturojumu, vispārīgajām vajadzībām, uz atsevišķas lielās lapas atkārtoti veidojam

sarakstu (ar/ no uz līmlapiņām fiksējot vajadzības) ar šīs personas **emocionālajām un sociālajām vajadzībām**. Mērķis maksimāli detalizēti izklāstīt segmenta pārstāvja emocionālās un sociālās vajadzības. (*Jāiedod definīcija dalībniekiem – ko tieši ar to saprotam.*)

2.līmenis (20 min.)

Moderators dod uzdevumu: padomājiet par vienu reālu sava segmenta pārstāvja darba dienu, ar sadzīviskiem notikumiem, pārvietošanos, vizītēm, sadzīves rutīnas lietām, iepirkšanos, u.tml.. Uz jaunas lapas pierakstām no segmenta pārstāvja raksturojuma visus ar segmenta pārstāvi saistītās (neanalizējot attiecību ciešumu, emocionāli pieķeršanos) - personas, grupas, kam veidojas jēlkāda saskarsme ar segmenta pārstāvi. Rezultātā, izveidojot sarakstu vertikāli lapas malā. Uzdevumam 5 minūtes.

Piemēram:

Vecāki

Citi radnieki ...

Ģimenes draugi, kas viesojas mājās, ir saskarsmē ar bērnu, viņa ģimeni

Medicīnas personāls- ārste

Skolas/ bērnudārza biedri

Kaimiņi

Pedagogi

Sabiedrības pārstāvji sabiedriskajā transportā

Citi bērni publiskajā telpā/ rotaļu laukumīņos

3.līmenis (15 min.)

Tagad uzdevums ir vēl detalizētāk, piemeklēt, kādas emocionālās/ sociālās vajadzības rodas pārstāvētā segmenta pārstāvim nonākot interakcijā (attiecībās/ saskarsmē) ar sarakstā minētajiem cilvēkiem. Vajadzības tiek identificētas kolektīvi komandās apspriežoties, pierakstot uz līmlapiņām (1 vajadzība uz 1 līmlapiņas), tās pielīmējot pretim, horizontālā līnijā, atbilstošajai personai vai grupai.

4. līmenis (15 min.)

Komandas veido īsu rezultātu prezentāciju (uz atsevišķas lapas uzrakstot galvenās atslēgas frāzes, vajadzības), pastāstot 3 minūtēs citām komandā, kuras vajadzības ir izkristalizējušās kā tādas, kas atkārtojas pie visiem uzdevumiem un būtu nozīmīgākas, nekā citas.

Kamēr tiek prezentēti katras komandas rezultāti, pārējās komandas uzmanīgi klausās. Pēc katras komandas, pārējām komandā tiek iedota iespēja papildināt, komentēt dzirdēto (3 minūtes, moderators un prezentējušās komandas biedri piefiksē papildinājumus, komentārus).

4.uzdevums – risinājumu ģenerēšanas fāze, kas palīdzētu efektīvāk nodrošināt identificēto sociālo/ emocionālo vajadzību piepildījumu.

1.līmenis (10 min.)

Moderators:

- 1) izstāsta Brainstorm noteikumus
- 2) uzsāk uzdevumam paredzēto laika atskaiti -10 min.

Komandas kolektīvi ģenerē (brīvā ideju plūsmā) potenciālos risinājumus/ uzlabojumus, kas ļoti būtiski uzlabotu emocionālo un sociālo vajadzību piepildījumu katrā no mērķa segmentiem.

2.līmenis (10 min.)

Komandas vēl 3 minūtes ģenerē idejas par to, kā kopumā būtu jāmainās sabiedrības attieksmei pret konkrētajām mērķa auditorijām tā, novēršot šo mērķa auditoriju pārstāvju emocionāli un sociāli aktuālo vajadzību nepiepildīšanu.

3.līmenis (15 min.)

Komandas īsi prezentē citām komandām savus rezultātus (5 minūtes).

Pārējās komandās 2 minūtes pēc prezentācijas drīkst papildināt redzēto/ dzirdēto.